

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА
НАПрН УКРАЇНИ

О. В. Гальцова, А. Х. Степанюк

**ПРИНЦИП ПОВАГИ
ДО ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ
У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ
ЗАКОНОДАВСТВІ, ВИКОНАННІ
І ВІДБУВАННІ ПОКАРАНЬ**

Монографія

Харків
«Право»
2020

УДК 343.8:342.72/.73(477)
Г17

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол №3 від 25 жовтня 2019 р.)*

*Рекомендовано до друку вченою радою
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені акад. В. В. Сташица НАПрН України
(протокол №8 від 30 жовтня 2019 р.)*

Рецензенти:

Т. А. Денисова – доктор юридичних наук, професор, Інститут права імені Володимира Сташица Класичного приватного університету, професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики;

В. Я. Конопельський – доктор юридичних наук, професор, Одеський державний університет внутрішніх справ, професор кафедри кримінального права та кримінології

Гальцова О. В.

Г17 Принцип поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань : монографія / О. В. Гальцова, А. Х. Степанюк. – Харків : Право, 2020. – 224 с.

ISBN 978-966-937-931-3

Монографія присвячена дослідженню принципу поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві (ст. 5 КВК України). Встановлено загальні підходи та сучасний стан наукової розробки принципів кримінально-виконавчого права й законодавства. Надано визначення принципу поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань та з'ясовано його основні складові. Розкрито зміст зазначеного принципу. Розглянуто правові гарантії й проблеми реалізації принципу поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань (ст. 5 КВК України) у практичній площині. Сформульовано й обґрунтовано пропозиції з удосконалення чинного кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування.

Рекомендовано для науковців, викладачів, практичних працівників, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів, а також тих, хто цікавиться проблемами кримінально-виконавчого права.

УДК 343.8:342.72/.73(477)

ISBN 978-966-937-931-3

© Гальцова О. В., Степанюк А. Х., 2020
© Видавництво «Право», 2020

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВК –	виправна колонія
ДКВС України –	Державна кримінально-виконавча служба України
ДПтС України –	Державна пенітенціарна служба України
ЗУ –	Закон України
Європейський суд –	Європейський суд з прав людини
ЄКПТ –	Європейський комітет протидії тортурам
ЄТП –	Європейські тюремні (в'язничні) правила
КВК України –	Кримінально-виконавчий кодекс України
КК України –	Кримінальний кодекс України
МСП –	Міжнародні стандарти поведження із ув'язненими
УВП –	установа виконання покарань
ЧПНУ –	черговий помічник начальника установи
ДІЗО –	дисциплінарний ізолятор
ПКТ –	приміщення камерного типу
ОК –	одиночна камера

ВСТУП

Актуальність теми. Побудова незалежної, демократичної, соціальної, правової держави є важливим завданням сучасного українського суспільства. Оскільки зовнішня політика України спрямована на інтеграцію до Європейського Союзу, це викликає необхідність імплементувати положення міжнародних договорів, а також дотримуватися взятих на себе міжнародних зобов'язань щодо поваги й захисту загальнолюдських прав і свобод людини, у тому числі й осіб, які відбувають покарання. Тобто на державу покладається обов'язок створити такі умови тримання засуджених осіб, за яких забезпечувалися б людяність при поводженні, повага до гідності людини, її честі і дотримувалися права і свободи, а також розробити дієвий гарантійний механізм щодо забезпечення прав і свобод засуджених осіб під час відбування покарань, що наближуватиме кримінально-виконавче законодавство України до загальноприйнятих стандартів більшості європейських держав.

Проте вітчизняна практика виконання покарань не повною мірою відповідає вимогам ратифікованих Україною міжнародних угод у цій сфері, а саме Загальній декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Європейській конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Мінімальним стандартним правилам Організації Об'єднаних Націй стосовно поводження з ув'язненими (Правилам Нельсона Манделі) та Європейським (в'язничним) тюремним правилам (далі – ЄТП) тощо. Підтвердженням цьому є, зокрема, рішення Європейського суду з прав людини, звіти Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини і висновки правозахисних організацій, до яких щорічно надходить понад тисячу звернень від засуджених осіб із приводу катувань і жорстокого поводження з ними, незадовільних умов їх тримання, неналежної медичної допомоги й лікування та ін.

Станом на 01.07.2019 р. в Україні діють 148 установ виконання покарань (далі – УВП). При цьому на території Донецької та Луганської областей, що тимчасово не контролюються українською владою, знаходяться 29 таких

установ. В УВП і слідчих ізоляторах, розташованих на території, що контролюється українською владою, трималося 54 186 осіб, у тому числі 34 488 засуджених. Із них кількість засуджених жінок, які відбувають покарання в УВП, – 1 303, а осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, становила 1 516, з яких 23 жінки. Криміногенний склад засуджених до позбавлення волі (станом на 01.07.2019) такий: 5 186 осіб засуджені на строк понад 10 років; 6 619 осіб – за умисне вбивство¹.

Оскільки принципи права, що знайшли своє закріплення у кримінально-виконавчому законодавстві, стають підґрунтям, що лежить в основі всієї діяльності із виконання кримінальних покарань, то проблема сутності цих принципів викликає науковий інтерес, залишаючись актуальною в сучасній доктрині кримінально-виконавчого права України. Серед них особливо слід наголосити на такому принципі кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, як повага до прав і свобод людини, що закріплений у ст. 5 КВК України. Саме цей принцип покликаний забезпечити гуманне ставлення до загальновизнаних прав і свобод людини, звести до мінімуму різницю між умовами життя в УВП і на волі.

Питання принципів кримінально-виконавчого права й кримінально-виконавчого законодавства були предметом вивчення таких науковців, як: І. Г. Богатирьов, М. Я. Гуцуляк, О. М. Джу́жа, Т. А. Денисова, В. Я. Конопельський, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, А. А. Куценко, Я. О. Ліховіцький, К. Б. Марисюк, І. С. Михалко, М. С. Пузирьов, Т. В. Рудник, О. С. Скакун, В. М. Трубников та ін. Водночас варто зазначити, що в сучасній науці кримінально-виконавчого права аналізу принципу поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань приділяється недостатньо уваги, оскільки в літературі наведено лише загальні огляди окремих аспектів. Однак спеціальних досліджень на дисертаційному чи монографічному рівні в Україні ще не здійснювалося, а погляди окремих учених викладені переважно у розділах підручників і навчальних посібників із кримінально-виконавчого права, а також науково-практичних коментарів до КВК України.

Таким чином, проведені фахівцями у галузі кримінально-виконавчого права дослідження принципу поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань не повною мірою відповідають сучасним потребам теорії та практики виконання покарань. Так,

---

¹ Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України. – режим доступу: <https://kvs.gov.ua/2019/harakteristika/01.07.2019.pdf> (дата звернення 25.07.2019 р.). – Заголовок з екрана.

не надано визначення цього принципу, не вироблено єдиного підходу щодо його основних складових, отже, не з'ясовано зміст розглядуваного принципу. Також деякі права і свободи, що входять до змісту принципу і є елементами останнього, взагалі не можуть бути реалізованими або їх реалізація пов'язана із значними складнощами внаслідок недосконалості чинного кримінально-виконавчого законодавства. Тому всі ці питання потребують відповідного вирішення, оскільки вони мають важливе значення не лише для науки кримінально-виконавчого права, а й для практики виконання покарань. Усе наведене вище підтверджує актуальність окресленої проблеми і необхідність її поглибленого вивчення.

Теоретичне підґрунтя цієї монографії становлять наукові праці з кримінально-виконавчого права, загальної теорії держави та права, конституційного, кримінального, кримінально-процесуального, міжнародного та інших галузей права, а також філософії, соціології, психології. Емпіричною базою є статистичні матеріали та інші відомості довідкового характеру, рішення Європейського суду з прав людини, що стосуються проблеми поваги до прав і свобод людини під час виконання-відбування покарання у виді позбавлення волі в Україні, а також анкетування 423 осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк, що перебувають у виправних колоніях № 12, № 18 та № 54 (Харківської обл.) та № 89 (Дніпропетровської обл.), і матеріали, оприлюднені у засобах масової інформації.

Автори висловлюють щирі вдячність колективам Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України й кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за створення сприятливих умов при написанні монографії, рецензентам – за допомогу в підготовці її до видання.

**ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ
ПРИНЦИПУ ПОВАГИ ДО ПРАВ
І СВОБОД ЛЮДИНИ У КРИМІНАЛЬНО-
ВИКОНАВЧОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ,
ВИКОНАННІ І ВІДБУВАННІ ПОКАРАНЬ**

**1.1. Загальні підходи до визначення принципів
права та сучасний стан наукової розробки
принципів кримінально-виконавчого права
й кримінально-виконавчого законодавства**

У сучасній юридичній науці проблемою, яка завжди привертала увагу і залишається актуальною й нині для науковців – представників різних галузей права, у тому числі й кримінально-виконавчого, є принципи права. Це пояснюється тим, що саме у принципах якнайкраще відображається зміст права, його сутність і елементи.

На думку А. М. Колодія, наукова проблематика принципів права надзвичайно широка, і тому її необхідно розглядати як із зовнішнього, так і внутрішнього боків, що дозволить з'ясувати їх роль і місце у правовій системі¹. Визначаючи поняття «принцип права», фахівці, які їх досліджують, пропонують розглядати принципи в *об'єктивному* (як основоположні засади, закріплені в нормах права (позитивістський підхід)) і *суб'єктивному* значеннях (як керівну ідею, що знайшла своє відображення в праві (ідеологічний підхід)). Традиційно більшість науковців теорії права схиляється до ідеологічного підходу і трактує принципи права саме через «ідеї», закріплені в нормах права.

Як показує аналіз наукової юридичної літератури, вчені, які досліджували принципи права, надали їм близько сорока дефініцій. Зокрема,

---

¹ Колодій А. М. Принципи права України. Київ: Юрінком Інтер. 1998. С. 20.

тільки В. М. Дьомін запропанував близько чотирнадцяти визначень цього терміна: першооснова; підстава; аксіома; постулат; передумова знання; керівна ідея; центральне поняття; ланка, яка пов'язує поняття; відправний пункт пояснення; основоположне теоретичне знання; вираз необхідності або закону явищ; одна з логічних функцій закону; внутрішнє переконання людини; погляд на речі¹. Інші фахівці розуміють їх як: основні ідеї та поняття, що відображають сутність історичного типу права²; визначальні (вихідні) для права ідеї³; ідею, тобто думку як продукт людського мислення про загальне й найбільш суттєве уявлення про право, правовий світогляд, про цінності права⁴; керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин⁵; основні, вихідні положення, засоби, що визначають соціальну сутність явища, його спрямованості та найсуттєвіші властивості⁶; основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значимістю, вищою імперативністю і відбивають суттєві положення об'єктивного юридичного права⁷; об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які ставляться до учасників суспільних відносин із метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів⁸; загальні вимоги до суспільних відносин і їх учасників, а також вихідні керівні засади, відправні настанови, в яких відображена сутність права і які впливають з ідей справедливості й свободи, визначають загальну спрямованість і найістотніші риси діючої правової системи⁹; головні ідеї, що

¹ Демин В. Н. Принцип как форма научного познания. Москва : Изд-во МГУ. 1976. С. 12.

² Смирнов О. В. Основные принципы советского трудового права. Москва : Юрид. лит., 1977. С. 5–33.

³ Явич Л. С. Право и общественные отношения (основные аспекты содержания и формы советского права). Москва : Юрид. лит. 1971. С. 63–64.

⁴ Малейн Н. С. Правовые принципы, нормы и судебная практика. *Государство и право*. 1996. № 6. С. 12.

⁵ Юридична енциклопедія: в 6 т. Київ: Укр. енцикл. 2003. Т. 5: П – С. С. 128.

⁶ Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Харків: Право. 2008. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. С. 693.

⁷ Андрусак Т. Г. Теорія держави і права. Львів: Фонд «Право для України». 1997. С. 93.

⁸ Скакун О. Ф. Теория государства и права: учебник Харьков: Консум. 2000. С. 240.

⁹ Загальна теорія держави і права: підручник / за ред. : М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, О. В. Петришин. Харків: Право. 2002. С. 193.

визначають найважливіші, структурні зв'язки у предметі, методи, механізмі правового регулювання всередині правової системи і поза нею, які отримують офіційне, і навіть неофіційне, відображення у загальносоціальному й юридичному праві¹, та ін.

Незважаючи на всі дефініції, наведені в науковій літературі, й дотепер немає єдиного визначення поняття «принципи права». Термін «принцип» (від лат. *principium* – початок, засада) у Великому тлумачному словнику сучасної української мови трактується як: 1) основне похідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку та ін.; 2) особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; 3) переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці².

Ураховуючи викладені точки зору науковців стосовно того, що термін «принцип» тісно пов'язаний з іншими категоріями, такими як «закономірність», «сутність», ми все ж таки приєднуємося до тих учених, які пропонують визначити його саме через термін «ідея» (ідеологічний підхід).

Проведений нами аналіз юридичної літератури радянської доби свідчить про те, що в наукових працях того часу поширеною була думка, згідно з якою принцип права не може існувати, якщо його не зафіксовано в правових нормах. Тому під принципами права в цей період, зазвичай, розуміли лише ті засадничі ідеї, що отримали офіційне закріплення в приписах законодавства. Таке розуміння принципів означало, що вони могли проявлятися тільки у змісті положень нормативно-правових актів. Тому до них не можна відносити керівні ідеї правосвідомості, які, хоча і отримали суспільне визнання й реалізуються у правовідносинах, не зафіксовані в нормативно-правових актах³.

Отже, базуючись на вказаному підході, ще в кінці минулого століття В. І. Зажицький, зокрема, схилився до думки, що під правовими принципами слід визнавати тільки ті наукові ідеї, що одержали своє відображення в законі, інакше вони не зможуть регулювати правові дії та

---

¹ Колодій А. М. Принципи права України. Київ: Юрінком Інтер. 1998. С. 37.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпіль : Перун, 2002. С. 1125.

³ Смирнов О. В. Основные принципы советского трудового права. Москва : Юрид. лит. 1977. С. 210–211.

правові відносини¹. Аналогічної думки дотримувався й О. А. Красавчиков, який наголошував, що керівні ідеї повинні бути закріплені в нормах чинного законодавства². У свою чергу, М. О. Беляєв зробив висновок, що принципи права повинні бути визначені в законі, а не просто логічно випливати з аналізу норми, групи норм чи всього законодавства. Порушення самого принципу, вказаного в законі (принципу права), є порушенням закону, що обов'язково повинно викликати відповідну реакцію органів правозастосування³.

Не отримала остаточного вирішення окреслена наукова проблема й серед сучасних вітчизняних науковців теорії права. Приміром, А. М. Колодій висловлює думку про те, що навряд чи можна вважати принципами права загальні положення, що не отримали прямого закріплення в нормативно-правовому акті, а лише впливають із змісту його норм⁴. Натомість С. П. Погребняк вважає, що саме ідеї утворюють той змістовний каркас, у якому виражається і твориться право; тому принципи можуть існувати як у самому законі, так і поза ним. На цій підставі автор виокремлює основоположні принципи, закріплені в законодавстві, а також такі, що в ньому не передбачені⁵. Фахівці-дослідники пов'язують такий висновок з тим, що принципам права притаманний нормативно-регулятивний характер, який вбачається в тому, що зафіксовані у праві принципи набувають значення загальних правил поведінки, які мають загальнообов'язковий державно-владний характер, і він, до речі, властивий як безпосередньо нормам-принципам, так і принципам, які виводяться з норм⁶. Зауважимо, що О. О. Мохонько таке розуміння принципів права вважає справедливим для галузевих юридичних наук⁷.

---

¹ Зажицкий В. И. Правовые принципы в законодательстве Российской Федерации. *Государство и право* 1996. № 11. С. 92.

² Советское гражданское право: учеб. : в 2 т. / под ред. О. А. Красавчикова. Москва : Высш. шк. 1968. Т. 1. С. 24.

³ Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. С. 34.

⁴ Колодій А. М. Принципи права України. Київ: Юрінком Інтер. 1998. С. 16.

⁵ Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Харків: Право. 2008. С. 25.

⁶ Колодій А. М. Принципи права України. Київ: Юрінком Інтер. 1998. С. 19.

⁷ Мохонько О. О. Роль і місце принципу змагальності у системі принципів кримінально-процесуального права. *Підприємництво, господарство, право*. 2007. № 1. С. 121.